

Сорокін С. В.

Київський національний лінгвістичний університет

РОЛЬ АРТИКЛЯ ТА СЛІВ-ДЕТЕРМІНАНТІВ У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

У процесі історичного розвитку граматичної думки в її застосуванні до турецької мови, від XVII ст. й дотепер, категорія артикля в цій мові ніколи не отримувала однозначної інтерпретації та не ставала об'єктом спеціальних лінгвістичних студій. І як західноєвропейські тюркологи одноставні в думці про те, що артикль у турецькій мові є, так само турецькі граматики відкидають існування такого граматичного явища. Представлена стаття не має на меті поставити крапку в цій дискусії, це, найпевніше, й неможливо, проте ми задалися метою на ґрунті семантики та функційних особливостей дослідити комплекс проблем, який може бути інтерпретований у поняттях категорії артикля, адже зрозуміло, що брак термінологічної дефініції не скасовує власне наявності явищ формального та змістового характеру, які за певної методологічної інтерпретації могли б отримати й таку дефініцію. На основі фактичного матеріалу сучасної турецької мови ми все ж таки тяжіємо до того, щоб виділити неозначений артикль у турецькій мові в окрему граматичну категорію. У представленій статті, крім власне проблеми диференціації артикля як граматичної категорії у турецькій мові й еволюції наукових поглядів на нього, розглядається його граматична сутність, типологія і синтаксичні функції. Артикль аналізується у контексті семантичних категорій кількості й означеності / неозначеності, яким ми також приділяємо окрему увагу. У зв'язку з кількістю й означеністю / неозначеністю ми виділяємо функційний клас слів-детермінантів, котрі в турецькій мові покликані номінувати неозначену кількість об'єкта. Артикль ми інтерпретуємо як складник класу слів-детермінантів й особливо акцентуємо на їхньому синтаксичному функціонуванні, що полягає опційно у препозиційному або ітерпозиційному розташуванні в ад'єктивному словосполученні. Крім неозначеного артикля виділяємо також розділовий артикль як його модифікацію, що виявляється у певному смисловому контексті.

Ключові слова: турецька мова, граматична семантика, кількість, означеність / неозначеність, артикль, слова-детермінанти.

Постановка проблеми. Європейські тюркологи у своїх працях неодноразово вказували на те, що система вираження кількісних відношень і принципи реалізації семантики означеності / неозначеності в турецькій мові доволі специфічні й у багатьох аспектах відмінні від того, до чого ми звикли в індоєвропейських мовах [3, с. 97–101; 5; 6; 8; 9; 13, с. 111–116; 14; 17; 23, с. 25–28]. У контексті семантики кількості й означеності йдеться про цілий комплекс проблем як семантичного, так і формально-граматичного характеру, які тією чи тією мірою охоплюють мало не всю граматичну систему турецької мови. До цього комплексу проблем входять на правах складника й ті граматичні явища, що винесені в заголовок цієї статті.

Категорія артикля посідає важливе місце у проблематиці кількості й означеності / неозначеності. Артикль входить у ширший функціональний клас слів, якому ми в цій праці даємо визначення «слова-детермінанти». Ці явища ніколи не ставали об'єктом спеціального наукового опису,

та й у граматиках турецької мови вони зазвичай розглядаються доволі поверхово. Отже, предметом цієї статті є артикль і слова-детермінанти, що в турецькій мові належать до засобів реалізації семантики кількості й означеності / неозначеності.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей мовної реалізації семантики кількості, означеності / неозначеності в контексті функціонування детермінантів як функціонального класу слів, які у граматичній системі турецької мови покликані реалізовувати відношення неозначеної кількості. Теоретичною основою нашого дослідження є семантика мовних одиниць і принципи їхнього синтаксичного функціонування. Ми послуговуємося методом компонентного аналізу для визначення семантичних складників мовної одиниці, а також методом функціонально-синтаксичного аналізу, що уможливило виявлення різних мовних одиниць з однотипним синтаксичним функціонуванням. Обидва ці методи дозволяють нам згрупувати в один функціональний клас слів

ті лексеми, семантика яких пов'язана з реалізацією неозначеної кількості та які мають однотипне синтаксичне функціонування й однотипну граматичну дистрибуцію в межах синтаксичної системи попри свою належність до різних частин мови. До цього самого функціонального класу лексичних засобів належить і те явище, яке в частині граматичних праць має назву неозначеного артикля.

Виклад основного матеріалу. Одразу зауважимо, що нам не пощастило зафіксувати наукових праць, у яких слова-детермінанти і, вужче, артикль у турецькій (чи бодай інших тюркських мовах) були б об'єктом спеціальних студій, водночас в окремих граматичних працях бачимо розділи, що стосуються проблем, яким присвячено цю працю: реалізацію кількісних відношень (переважно у вигляді опису категорії числа), семантики означеності / неозначеності (найперше в тих її реалізаціях, що мають очевидне експліцитне вираження у вигляді афіксів генітива й акузатива), інколи – неозначеного артикля й окремих слів на позначення неозначеної кількості, які, втім, переважно не розглядаються як певний гомогенний функційний клас слів.

Загалом маємо констатувати, що особливості граматичної семантики дуже рідко привертали до себе увагу лінгвістів, котрі працювали чи працюють у сфері тюркських мов, а розгляд окресленого комплексу проблем надibuємо переважно у працях другої половини минулого століття, коли у Європі спостерігався найбільший сплеск тюркологічних студій, зокрема й тих, що пов'язані з граматику тюркських мов і турецької як найбільш поширеної з них (згадаймо лінгвістів, які заклали підвалини сучасної тюркології, таких як: М.К. Дмитрієв, С.С. Майзель, М.С. Михайлов, А.М. Кононов, С.М. Иванов, Н.З. Гаджієва, Дж. Льюїс, Р. Андергілл, Л. Юхансон та інші мовознавці). У вигляді ремарки зауважимо, що граматичні праці радянських тюркологів переважно виконані у структурному ключі, а ідейним натхненником для теоретичних побудов західно-європейських тюркологів, як-от: Л. Юхансон чи Р. Андергілл, був Н. Хомський і його ідеї генеративної граматики. З 90-х рр. минулого століття граматичні тюркологічні студії багато в чому пішли на спад, тому за останні більш як два десятиліття ґрунтовних праць із граматики турецької мови фіксуємо надзвичайно мало.

Науковці висловлювали різні погляди й намагалися віднайти різні рішення щодо комплексу проблем, пов'язаних з означеністю/ неозначеністю, утім, такі рішення не завжди були задовіль-

ними. Як приклад можемо навести запропоновану А. Кононовим схему реалізації означеності в турецькій мові [3, с. 97–101], яка вплинула на подальші праці чималої кількості радянських і пост-радянських тюркологів. Так, основним теоретичним посилом А. Кононова є те, що означеність / неозначеність у турецькій мові є явищем не стільки семантичного, скільки формально-граматичного плану. А. Кононов пов'язує її насамперед з афіксом присвійності третьої особи однини, що, на думку автора, є очевидним її експонентом. А. Кононов виділяє три стани турецького іменника: нейтральний, неозначений, означений, а також дві функції слова *bir* – як числівника і як «неозначеного члена» (хоча він і не використовує термін «артикль», але, очевидно, саме це він має на увазі). З цією частиною концепції А. Кононова важко посперечатися (зрештою, всі автори подальших російськомовних граматики у тому чи тому форматі відтворювали цей підхід), проте його твердження щодо афікса присвійності третьої особи однини викликає цілком справедливі, як на наш погляд, заперечення. Фактично ця концепція зводиться до такого: якщо іменник має афікс присвійності третьої особи однини або афікс знахідного відмінка, він перебуває в означеному стані. Перша частина цього твердження однозначно не відповідає дійсності, адже сам по собі афікс присвійності третьої особи є не лише реалізатором семантики належності, але й показником синтаксичної співвіднесеності в межах ізафетної конструкції, а отже, його слід розглядати лише в контексті єдності з експонентом генітива (родового відмінка), котрий дійсно можна асоціювати з категорією означеності / неозначеності (що робили інші тюркологи, наприклад, Б. Нілсон [8]). Без сумніву, ця дискусія виходить за межі нашого дослідження, проте не можемо не вказати на те, що, якщо розглядати мовні явища не лише на основі їхнього формально-граматичного характеру, а з урахуванням семантики та функціонування (наскільки б банальною не виглядала для сьогоденної лінгвістики ця думка), очевидним виявляється зв'язок між означеністю / неозначеністю і генітивном й акузативом, які мають дихотомічну (відповідно марковану й немарковану) реалізацію, хоча багато «класиків» від структурної тюркології категорично відкидають можливість визнання будь-яких явищ, що не мають експліцитного вияву (це можна побачити навіть у порівняно сучасних працях: [1, с. 48–63]).

Щодо власне артикля, то тут немає єдності між граматистами-тюркологами. У європейській тюр-

кології нам не пощастило зафіксувати окремих праць, присвячених саме проблемі кваліфікації чи функціонування артикля. З-поміж оглядових праць, виданих у Туреччині, варто згадати про статтю [21], в якій здійснено детальний аналіз варіантів кваліфікації артикля в англійськомовних працях, присвячених турецькій граматиці. Водночас надбуємо чимало згадок про артикль у граматиках турецької мови, опублікованих європейськими тюркологами, і спільним для таких праць є однозначне виділення артикля як граматичного явища турецької мови. Так, Дж. Льюїс [23, с. 54], Р. Андерхілл [24, с. 38], С. Керслейк [22, с. 147] та інші європейські граматики одноставні у своїх інтерпретаціях: артикль у турецькій мові є, причому йдеться лише про неозначений артикль, якому в системі турецької граматики не протиставляється жодний інший формальний засіб, що міг би бути інтерпретований як артикль означений. Традиційно для європейської тюркології як артикль кваліфікується одна з можливих функціональних реалізацій числівника *bir* – *один*. Винятки з цього погляду є поодинокими. Наприклад, І.О. Муравйова [5, с. 327] називає показник *bir* «службовим словом». Ю.В. Щека, використовуючи в різних місцях своєї граматики термін «неозначений артикль», водночас постулює [13, с. 114] брак неозначеного артикля в турецькій мові, мотивуючи це тим, що семантика неозначеності може реалізуватися і без слова *bir* (також він називає це слово неозначеним займенником [13, с. 114]).

Турецькі мовознавці, так само як і європейські тюркологи, також одноставні у своєму погляді на проблему артикля в турецькій мові, і цей погляд діаметрально протилежний: артикля в турецькій мові немає. До такого висновку нас спонукає огляд основних праць із турецької граматики, виданих у Туреччині ([16, с. 324–325; 19, с. 121; 15, с. 89; Ediskun, с. 104–131]). У жодній із них немає навіть і натяку на можливість існування артикля в турецькій мові. Дж. Керімоглу констатує, що панівною у граматиках турецьких мовознавців є думка про брак артикля в турецькій мові [21]; усі випадки прийменного атрибутивного використання будь-яких слів розглядаються як *прикметник* (*sifat/ önad*), у чому ми простежуємо примат синтаксичного підходу до диференціації частин мови у працях турецьких авторів; див. як приклад формулювання: «слова, що прибирають на себе функції прикметників» – в атрибутивній позиції перед іменником, вони ж у позиції перед дієсловом – «слова, що прибирають на себе функції прислівників» (див.: [20], такі формулювання бачимо по всій цій праці).

Причину принципових відмінностей у розумінні цього граматичного явища, на нашу думку, слід шукати в історичній ретроспективі в системах тих мов, які є рідними для дослідників. Для європейського методологічного підходу від XVII ст., коли почали з'являтися перші праці, предметом опису яких була турецька (тоді османська за своєю назвою) мова (докладніше про це [4]), й упродовж подальших століть аж до початку XX ст., цілком характерним було намагання на ґрунті порівняння знайти розв'язання теоретичних проблем іноземної мови в явищах своєї рідної мови. І для італійської, і для французької, і для англійської мов артикль є природним явищем, тому цілком очевидно, що перші дослідники намагалися аналог цього явища віднайти й у турецькій мові, тим більше, що слово *bir* у своїх окремих реалізаціях дійсно виявляє певні подібності до неозначеного артикля західноєвропейських мов. Саме очевидний зв'язок артикля з числівниками, а також із семантикою кількості й означеності, і спонукав нас до дослідження й опису цих явищ як єдиної мовної системи.

Проблема кількості в турецькій мові на перший погляд видається доволі простою, проте за цією простотою є значна кількість деталей, які пов'язані не стільки власне із самою категорією числа на граматичному рівні, скільки із ширшою за обсягом семантичною категорією кількості, що виявляється в набагато більшому колі граматичних явищ, ніж власне граматична категорія числа. Водночас специфічною є не стільки сама категорія кількості й форми однини чи множини, скільки концептуальний погляд носія турецької мови на кількісні характеристики позначуваного об'єкта.

У звичних для нас індоєвропейських мовах однина іменника завжди пов'язана з однією позначуваного об'єкта, хоча в різних мовах це відбувається трохи по-різному. Візьмімо для прикладу неартиклеву українську й артиклеву англійську мови. В українській у стандартних ситуаціях іменник в однині завжди пов'язаний з одиничним денотатом, відповідно, іменник у множині завжди пов'язаний із множинним денотатом. Безумовно, можуть бути певні специфічні ситуації, коли іменник в однині позначає збірний об'єкт, який формально представляється як одиничний, але мислиться як уся сукупність типових об'єктів, що є усередненими представниками цього класу об'єктів, проте таке використання не може мислитися як типове, адже воно завжди пов'язане із ситуативними параметрами мовлення. Прикметно, що в українській мові, на відміну від англійської, жодної принципової ролі, принаймні

на формально-граматичному рівні, не відіграє категорія означеності. Вона певною мірою виявляється на рівні речення, адже залежно від означеності чи неозначеності об'єкта може змінюватися його місце в реченні.

Трохи іншою є ситуація в англійській мові. Обчислюваний іменник завжди пов'язаний з одиничним референтом, він має бути асоційованим з означеністю чи неозначеністю, отримуючи у препозицію відповідний артикль: неозначений чи означений. Отже, семантична категорія означеності в англійській мові, на відміну від української, має формально-граматичне вираження, причому ця стандартна ситуація має безліч винятків як власне граматичного, так і контекстуального, і ситуативного порядків. Англійський іменник, який перебуває у формі множини, завжди пов'язаний із множинним об'єктом, причому тут також бачимо вияв категорії означеності / неозначеності: іменник у множині, що позначає неозначений множинний об'єкт, супроводжується нульовим артиклем, а той, що позначає означений множинний об'єкт, набуває означеного артикля. Знову ж таки розуміємо, що в цих стандартних ситуаціях є маса винятків, є певні специфічні ситуації, зокрема й на рівні регіональних реалізацій.

Турецька мова, якщо порівняти її з українською й англійською, дає нам принципово іншу на концептуальному рівні систему кількісних відношень і реалізації означеності / неозначеності, адже турецький іменник в однині не позначає одиничний об'єкт, але так само він не позначає множинний об'єкт. Будь-який турецький іменник в однині є індиферентним із погляду кількісних характеристик і позначає кількісно неозначений об'єкт. Ця, здавалося б, проста думка насправді є засадничою (чи принаймні однією із буквально трьох-чотирьох засадничих) для всієї системи турецької граматики, а категорія кількості (кількісні характеристики позначуваного об'єкта) й означеності / неозначеності відіграють ключову роль у системі, по-перше, іменника, а по-друге, в інших системах, які мають зв'язок з іменником, передусім у дієсловах. Ця особливість турецького іменника виявляється у конкретних мовних чи мовленнєвих ситуаціях.

Насамперед бачимо цей вияв на рівні граматичної категорії числа. Турецька мова має доволі просту бінарну систему числа, у межах якої виділяються форми однини та множини. Простота системи полягає в тому, що вона не міститься особливостей творення, на відміну від, наприклад, множини у флективних українській чи арабській

мовах, де є кілька різних моделей творення множини. Турецька множина однопірна, твориться за допомогою лише одного двоваріантного афікса, на неї не накладаються жодні обмеження семантичного плану: у турецькій мові будь-який іменник незалежно від його належності до семантичних розрядів може набути форму множини.

Таким чином, якщо ми маємо справу з іменником в однині, то він позначає кількісно неозначений об'єкт; якщо ми хочемо вказати на одиничність цього об'єкта, ми маємо привести у препозицію до нього числівник *bir* у тій його функції, яка в європейських граматиках має назву «неозначений артикль», якщо ми хочемо підкреслити множинність позначуваного об'єкта, ми додамо до іменника показник множини (але лише тоді, коли ми хочемо це спеціально підкреслити, адже у формі однини іменник все-одно може співвідноситися з множинним об'єктом, кількість якого є нерелевантною): *elma yemek* – їсти яблуко чи яблука, *kitap okumak* – читати книжку чи книжки. Отже, використання форм однини та множини багато в чому пов'язане з тим, як мовець інтерпретує ситуацію, що є предметом висловлення. І тут маємо зробити ремарку: сьогоденна лінгвістика в низці своїх методологічних течій послуговується поняттям «чинника (фактору) людини в мові» [10; 11], і саме турецька мова дає нам дуже показовий зразок такої мови, де людський чинник впливає на форму висловлення, тобто вербалізація екстралінгвальної ситуації виявляється у її зв'язку з її інтерпретацією мовцем, коли граматична форма залежить від того, як тлумачить позначувану ситуацію мовець. Якщо мовець розглядає ситуацію як таку, в якій задіяний один кількісно неозначений (кількісно індиферентний) об'єкт, він вдається до форми однини іменника. Водночас, якщо мовець хоче підкреслити його одиничність чи, навпаки, множинність, він додає йому відповідних граматичних показників. Якщо ми маємо справу з необчислюваним іменником, наприклад, речовинним (рідкою, сипучою, газоподібною, летючою речовиною), то, додаючи до такого іменника афікс множини, ми спеціально підкреслюємо його множинність або дисперсію на значному обсязі (*toz* пил – *tozlar*, *şarap* вино – *şaraplar*, *para* гроші – *paralar*, *su* вода – *sular*, *benzin* бензин – *benzinler*), за цим же принципом може творитися множина абстрактних іменників (*aşk* кохання – *aşklar*), а отже, афікс множини, доданий до необчислюваного іменника, вказує на інтенсивність (наприклад, інтенсивність вияву почуття, як в останньому випадку).

У своєму подальшому розвитку такий характер семантики кількості у її зв'язку з означеністю / неозначеністю найперше виявляється у формах прямих додатків і так званих прийменних атрибутів (тобто іменникових означень у складі так званого ізафету, або іменникового словосполучення) і конкретно реалізується у вигляді необхідності оформлення відповідного члена речення (чи компонента словосполучення) афіксом знахідного (у випадку із прямим додатком) чи родового (в ізафеті) відмінків. Бачимо, що кількість і означеність / неозначеність напряму пов'язані із системою відмінків і виявляються у формах цих двох відмінків. У свою чергу, це спричиняє дискусію, яка триває в європейській лінгвістиці вже кільканадцять років, щодо оформлених чи неформлених відмінків [12]. Кількісно неозначений об'єкт у формі однини не отримує експліцитного показника знахідного відмінка в позиції прямого додатка й експліцитного показника родового відмінка у складі ізафету; іменник у супроводі неозначеного артикля *bir* так само не набуває цих афіксів за винятком ситуації так званої «ідентифікованої означеності» [2, с. 26–27]. Згадана дискусія полягає в тому, чи вважати афіксальну і неафіксальну форми відмінків одним і тим самим відмінком із двома варіантами реалізації чи все ж таки двома різними відмінками: афіксальну форму – відповідно знахідним чи родовим, а неафіксальну форму – основним відмінком як відмінком прямого додатка і прийменного означення. Другий підхід є поширенішим, що, очевидно, спричинено структурною орієнтованістю переважної більшості граматик турецької мови, які виходили друком у середині минулого століття. Водночас прихильники теорії так званих «неформлених відмінків» виходять із методологічних позицій маркованості / немаркованості мовного компонента, підвалини яких були закладені представниками Празького лінгвістичного гуртка для фонологічного рівня і за принципом ізоморфізму перенесені у площину граматики. Коротко це зводиться до того, що афіксальна і неафіксальна форми відмінків можуть вважатися відповідно маркованим і немаркованим членом бінарної привативної опозиції.

Це твердження, а також факти живої мови, дозволяють нам зробити висновок про необхідність виділення спеціального функціонального класу слів, які реалізують семантику неозначеної кількості. Ми звикли до традиційної класифікації слів мови за семантико-морфолого-синтаксичним принципом на частини мови, проте інколи ми можемо мати ситуацію, коли певний інший поділ у тому чи

тому форматі виявляється, без сумніву, не альтернативним, але доволі корисним із певних позицій для опису мовної системи або ж для практичного застосування тих чи тих її частин у реальній мовленнєвій практиці. Ідеться про функціональні класи слів, які поєднуються не на основі семантики, а на ґрунті єдності функціональних характеристик. Для турецької мови важливо виділити спеціальний клас слів-детермінантів, функцією котрих є позначення неозначеної кількості об'єктів.

До таких детермінантів, які становлять єдиний функціональний клас, належать: а) неозначений артикль *bir* (він є єдиним словом у цьому класі, що вказує на неозначену одиничність, тоді як інші слова вказують на неозначену множинність); б) неозначено-кількісні займенники *az, çok, birçok, birkaç, biraz, fazla*; в) питальні займенники з кількісною семантикою *kaç, ne kadar*; г) неозначено-вказівні займенники *başka, diğer, öbür*; д) узагальнюючі займенники *bütün, tüm, tam*; е) неозначені займенники *bazı, kimi*; ж) заперечний займенник *hiçbir*; з) числівники та квантитиви. Кількісні детермінанти мають однотипне синтаксичне функціонування: переважно у препозиції (за винятком артикля, який переважно посідає медіальну позицію – про це нижче), проте опційно – в інтерпозиції між прикметником та іменником.

З огляду на те, що числівник *bir* явно диференціюється у своїх двох конкретних використаннях, цілком очевидно, що є підстави для виділення в окрему категорію неозначеного артикля, означеного артикля у турецькій мові немає. Подібність між неозначеним артиклем в англійській і в турецькій мовах полягає в тому, що вони семантично співвідносяться з одиничним референтом (недарма ж вони обидва походять від числівника *один*), який вперше вводиться в комунікативну ситуацію, тобто є невідомим, новим для мовця. Ключова відмінність полягає в тому, що в турецькій мові переважне використання артикля має синтаксичну зумовленість. Турецький неозначений артикль має своїм першочерговим (безумовно, не єдиним, але найбільш стандартним і частотним) використанням інтерпозицію в означальній групі. Тюркологи зазначали, що в цих синтаксичних конструкціях артикль фактично виконує роль своєрідної зв'язки (наприклад, Льюїс вказує на те, що основною функцією неозначеного артикля є його функціонування як своєрідної «прокладки» у складі ад'єктивної групи [23, с. 53–54]), і його використання спостерігається незалежно від лексико-граматичного розряду, до якого належить іменник, що є стрижневим (другим) компонентом

словосполучення. Так, речовинні, абстрактні та інші іменники в означальних групах майже завжди супроводжуються артиклем: *güzel bir çanta* – красива сумка; *ciddi bir düşünce* – серйозна думка; *bizimkine benzemeyen bir ideoloji* – ідеологія, не схожа на нашу; *pahalı bir benzın* – дорогий бензин тощо. Знову ж таки, бачимо відмінність від англійського артикля, який із необчислюваними та деякими іншими розрядами іменників не використовується. Це ще раз підтверджує думку не лише про поняттєву основу артикля, а й про зумовленість його використання синтаксичною позицією. Льюїс стверджує, що, коли ми маємо справу не з неозначеним артиклем, а з числівником «один», то він передує ад'єктивній групі, а як артикль – посідає інтерпозицію [23, с. 53]. Зауважимо принагідно, що деякі тюркологи намагалися знайти ще щось (на рівні семантики чи прагматики), що зумовлювало б використання артикля в означальних групах. Наприклад, Ю.В. Щека стверджував, що наявність слова *bir* у цьому типі словосполучень вказує на «підвищену міру якості, позначеної прикметником» [13, с. 116], водночас переконливо, на конкретному фактичному матеріалі довести свою думку він не зміг.

Констатуємо, що артикль у турецькій мові представлений двома опозиційними формами: неозначеним артиклем *bir* і браком артикля, причому брак артикля не завжди протистоїть як форма означеності формі неозначеності, оскільки бувають ситуації, коли невідомий одиничний, неозначений позамовний об'єкт, який вперше вводиться в комунікативну ситуацію, може й не мати неозначеного артикля у препозиції. Це ми бачимо, наприклад, в іменних присудках, особливо 1-ї і 2-ї осіб однини, рідше 3-ї особи (на цьому особливо наголошує Льюїс, проводячи паралелі з англійським неозначеним артиклем, який завжди є обов'язковим в іменних присудках, коли йдеться про одиничний неозначений об'єкт [23, с. 53]), порівняймо: *Ben öğretmenim* – Я вчитель. *Sen öğretmensin* – Ти вчитель. *O, öğretmen* – Він учитель, хоча у варіанті на зразок: *Vi ne? O, bir kalem* – Що це? Це ручка неозначений артикль виглядає цілком доречно, хоча без нього можна цілком обійтися. Підкреслимо, що, коли йдеться про зв'язувальну функцію артикля в ад'єктивних групах, мається на увазі *домінуюче*, але не завжди *обов'язкове* використання артикля. На відміну від суто артиклевих мов, у турецькій немає суворої регламентації використання неозначеного артикля, тому можна казати лише про переважне його використання у тих чи інших ситуаціях.

Неотримують неозначений артикль в ад'єктивних групах слова, які позначають відомі / означені / конкретні об'єкти. Поняття означеності з погляду використання артикля у турецькій мові є дещо аморфним. В ад'єктивних групах компонент, що супроводжується нульовим артиклем, найчастіше співвідноситься з означеним, відомим об'єктом.

Іменники, котрі позначають загальні назви, можуть використовуватися як з артиклем, так і без нього. Якщо слово позначає одиничний неозначений предмет, воно завжди супроводжується неозначеним артиклем: *Dün bir kitap okudum* – Учора я прочитав книжку. Наведеній у прикладі ситуації одиничної неозначеності в позиції прямого додатка протиставляються, з одного боку, ситуації кількісної неозначеності, коли іменник в однині позначає неозначений, кількісно індиферентний об'єкт, який не має жодних елементів у препозиції або має детермінант, що вказує на неозначену кількість, і не набуває афікса знахідного відмінка (*Akşamları kitap okurum* – Вечорами я читаю книжки); з іншого – ситуація означеності, коли іменник в однині позначає означений, відомий об'єкт (він може знову ж таки не мати жодного специфікованого означення перед собою або ж мати таке означення, що індивідуалізує його, тобто виділяє із класу йому подібних об'єктів на зразок указівних займенників *bu* – цей, *şu* – той, *o* – той) і набуває афікса знахідного відмінка (*Bi kitabı okudum* – Я не читав цю книжку) (див. також [12]). Ця зовні проста схема насправді пов'язана чи не з найбільшою кількістю помилок з боку іноземців, котрі опановують турецьку мову.

Поза ад'єктивними групами неозначений артикль найчастіше використовується у конструкціях наявності, оскільки саме за їхньої допомоги у процес комунікації вводяться нові, невідомі учасникам мовленнєвої ситуації об'єкти: *Masada bir kalem var* – На столі (якась) ручка. *Odanın ortasında bir masa var* – Посередіні кімнати стіл. Так само поза ад'єктивними групами звичайно не приймають у препозицію артикль власні назви, іменники з абстрактною і речовинною семантикою (за певними ситуативно або синтаксично зумовленими винятками).

Абстрактні й речовинні іменники звичайно використовуються без неозначеного артикля за винятком випадків, коли мовець підкреслює їхню неозначеність і / або невелику кількість чи порційність (при речовинних іменниках), або незначущість (при абстрактних іменниках), наприклад: *bir ektek aldım* – я купив один хліб; *bir kahve* – одна кава тощо. До речі, саме ця ситуація демонструє

принципову складність відділення неозначеного артикля від числівника *bir* у певних ситуаціях їхнього використання.

Поширеною є підсилювальна функція неозначеного артикля, який у стверджувальних реченнях може мати значення «хоч який-небудь», наприклад: *Senin kafanda da bir fikir olması lazım, fikirsiz kafa olmaz ki* – *Має ж у твоїй голові бути хоч якась думка – не буває ж голови без думок.* Особливо часто простежується використання неозначеного артикля у питальних і заперечних реченнях, де він зазвичай виконує функцію інтенсифікатора дії, причому в заперечних реченнях артикль може супроводжуватися додатковими інтенсифікаторами: займенником *hiç* (*hiçbir*), прислівником *bile* тощо, наприклад: *Ne soğuk ama!.. Ülkenizde bir güneş bir sıcak olur mu? – Ну й холод!... У вашій країні хоч коли-небудь буває сонце, тепло? Cebimde bir kuruş bile yok* – *У мене в кишені немає жодної копійчини.* Також можливе функціонування неозначеного артикля у ролі зменшувального інтенсифікатора (у значенні «лише», «тільки») – у такому разі неозначений артикль функціонує або автономно, або в супроводі прикметника *tek* – *єдиний* (*bir tek*), наприклад: *Bir ben kaldım* – *Залишився лише я.* *Bir tek senim var...* – *У мене є лише ти...*

Як інтенсифікатор значення неозначений артикль може використовуватися з дієсловами різних розрядів і в різних формах, найчастіше з наказовим способом дієслова й іншими формами (наприклад, спеціальними формами кон'юнктива), що мають імперативну семантику, у значенні підсилення спонукання (наказу), наприклад: *Kahraman ırkıta bir gül... – Посміхнись-но моему героїчному родові... Bir gelsene – Підійди-но (сюди).* Рідше артикль використовується з іншими дієслівними формами: *Öyle bir vurdu ki, devin başı uçtuş* – *Він так ударив, що голова дева злетіла (з плечей).*

Крім неозначеного артикля, у турецькій мові трапляється ще й таке явище, як розділовий артикль (його звичайно не виділяють у джерелах із грама-

тики турецької мови), який є розділовою формою числівника *bir* – *birer* (досл.: *по-одному*). Розділовий артикль має таку саму контекстуально зумовленість у своєму функціонуванні, що й неозначений артикль, тобто стандартно посідає інтерпозицію в означальній групі, і трапляється в тих нечастотних і комунікативно специфічних ситуаціях, коли йдеться про два відокремлені один від одного одиничні об'єкти, що рівною мірою володіють певними якостями чи характеристиками, порівняймо два речення відповідно з одним одиничним і двома одиничними об'єктами: *Kadınlar Günü eşime güzel bir hediye aldım* – *На жіноче свято я купив дружині гарний подарунок* і *Kadınlar Günü arkadaşımınla ben eşlerimize güzel birer hediye aldık* – *На жіноче свято ми з другом купили нашим дружинам гарні подарунки* (імплікується: *кожній по одному*).

Висновки і пропозиції. Отже, доходимо висновку: факти турецької мови з великою імовірністю дають нам підстави для того, щоб виділити в окрему граматичну категорію неозначений артикль і розділовий артикль як його модифікацію, неозначеному артиклеві як формі одиничної неозначеності не протистоїть означений артикль чи інші марковані певним чином форми одиничної чи множинної означеності. Основною функцією неозначеного артикля є підкреслення одиничності об'єкта, стандартною синтаксичною функцією неозначеного артикля є його інтерпозиція в означальній групі. Іменник із неозначеним артиклем за лінією кількості й означеності / неозначеності протиставляється, з одного боку, іменникові у формі однини без супроводу неозначеного артикля, як такому, що позначає неозначений кількісно індіферентний об'єкт, а з іншого – формі множини, яка формально не має засобів для маркування її як означеної чи неозначеної. Неозначений артикль у турецькій мові як граматичне явище, безпосередньо пов'язане із семантикою кількості й означеності / неозначеності, входить до ширшого за обсягом функціонального класу слів, яким ми даємо дефініцію «слова-детермінанти».

Список літератури:

1. Гузев В.Г. Теоретическая грамматика турецкого языка / под ред. А.С. Аврутиной, Н.Н. Телицина. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2015. 320 с.
2. Иванов С.Н. Курс турецкой грамматики. Ч. 1. Грамматические категории имени существительного. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1975. 100 с.
3. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1956. 586 с.
4. Кононов А.Н. Очерк истории изучения турецкого языка. Ленинград : Наука. 111 с.
5. Муравьева И.А. О трактовке неформленного имени в тюркских языках. *Исследования в теории грамматики. Вып. 4: Грамматические категории в дискурсе.* Москва : Гнозис, 2008. С. 321–421.

6. Мұрысов Р.З. Категория неопределенности существительных в разноструктурных языках. *Вестник Башкирского университета*. 2016. Т. 21. № 3. С. 662–668.
7. Мұрысов Р.З. Контрастивно-типологический взгляд на категорию неопределенности – определенности. Категория определенности. *Вестник Башкирского университета*. 2016. Т. 21. № 2. С. 477–485.
8. Нилсон Б. Определенность и референтность в связи с аккумулятивом в турецком языке. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIX. Проблемы современной тюркологии*. Москва : Прогресс, 1987. С. 426–443.
9. Платонов П.С. Категория определенности/ неопределенности в якутском и турецком языках. *Вестник Бурятского государственного университета*. 2008. № 8. С. 112–118.
10. Серебренников Б.А., Кубрякова Е.С., Постовалова Е.И., Телия В.Н., Уфимцева А.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. Москва : Наука, 1988. 216 с.
11. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. Москва : Либроком, 2010. 248 с.
12. Сорокін С.В., Пілик В.В. До проблеми функціональної реалізації знахідного відмінка в турецькій мові. *Українська орієнталістика: Зб. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов КНЛУ і НАУКМА*. 2009–2010. № 4–5. С. 83–86.
13. Щека Ю.В. Практическая грамматика турецкого языка. Москва : Восток – Запад, 2007. 666 с.
14. Юхансон Л. Определенность и актуальное членение в турецком языке. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIX. Проблемы современной тюркологии*. Москва : Прогресс, 1987. С. 398–425.
15. Aksan D. Her Yönüyle Dil, Ankara : Türk Dil Kurumu Yay., 1998. 799 s.
16. Banguoğlu T. Türkçenin Grameri. Ankara : TDK Yay., 2015. 628 s.
17. Csato E. A. Referential Properties of Some Turkish Determiners. *Studies on Turkish Linguistics*. Ankara : Middle East Technical University, 1988. 117–146.
18. Ediskun H. Türk Dilbilgisi. İstanbul : Remzi Kitabevi, 2004. 407 s.
19. Ergin M. Türk Dil Bilgisi. İstanbul : Bayrak, 2009. 407 s.
20. Hengirmen M. Türkçe Dilbilgisi. Ankara : Engin Yayınevi, 1998. 621 s.
21. Kerimoğlu C. İngilizce Yazılmış Türkçe Gramerlerinde Tanımlık (Article) Kavramı. *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı. Ankara, Ekim 2008. Dilbilgisi ve Dilbilim Yazıları*. Ankara : Pegem Akademi Yay., 2017. S. 45–56. URL: <http://bit.ly/3qywKAL>.
22. Kerslake, C., Göksel, A. Turkish: A Comprehensive Grammar. Oxford : Oxford University Press. 2005. 624 p.
23. Lewis G.L. Turkish Grammar. Oxford : Calendon Press, 1975. 303 p.
24. Underhill R. Turkish Grammar. Cambridge; London : The MIT Press, 1985. 474 p.

Sorokin S. V. THE ROLE OF ARTICLE AND DETERMINANT WORDS IN CONTEMPORARY TURKISH GRAMMAR SYSTEM

During the historical evolution of grammar thought from the 17th century to the present day the category of article in Turkish was marked by ambiguous interpretations and did not attract attention of researchers as the object of separate study. Western European Turkologists are united in their belief that there is the article, at least the indefinite one, in Turkish as well as Turkish linguists denied the possibility of distinguishing the grammatical category of article in their native language. The present research paper does not aim to draw the line under this discussion since we do not think it is possible at all after hundreds of years. Our goal is, according to semantics and functional features, to investigate the complex of problems that could be defined and interpreted as the article since it is obvious that the lack of terminological definition does not change the presence of formal and semantical phenomena which could be defined so within a certain methodological approach. The factual background of Turkish demonstrates that it would be appropriate to distinguish the article in Turkish as a separate grammatical unit. This paper besides the problem of the article differentiation deals with its grammatical features, typology, and syntactical functions. The category of article was analyzed in context of quantity and definiteness/ indefiniteness semantics which resulted in distinguishing the functional class of words that was defined as determinant words. The determinant words have their basic function in denomination of uncertain quantity of an object. The article is interpreted in this paper as a part of determinant words class and their syntactic usage was especially emphasized which comes down to their preposition or interposition in the adjective group. In addition to the indefinite article, we distinguish the so-called partitive article in Turkish which functions in some context.

Key words: Turkish, grammatical semantics, quantity, definiteness / indefiniteness, article, determinant words.